

szych przekładów biblijnych na formowanie się języków narodowych. Sympozjum zakończyło się ciekawym referatem wspomnianego ks. Michała Czajkowskiego nt. „Biblia – rozbiła czy jednoczy chrześcijaństwo?”

Tym, co mnie osobście urzekło w czasie mojego (fragmentarycznego tylko) udziału w łódzkim spotkaniu, była wspomniana kompetencja świeckich naukowców, dająca się zauważyć w ich badaniach nad Biblią i jej przekładami. Jest to kompetencja językowa, literacka, ale także teologiczna; bo niektóre referaty wcale nie poprzestawały na warstwie językowej Pisma świętego – przykładem może być znakomita analiza greckiego tekstu „Ojciec nasz” prof. Anny Komornickiej. Drugim doświadczeniem – nierozłącznie związanym z poprzednim – było zobaczenie świadectwa wiary i pokory świeckich uczonych, cech, których zdarza się brakować wielkim teologom...

Konferencji towarzyszyły imprezy kulturalne: koncert muzyki inspirowanej Biblią oraz wystawa najstarszych wydań Biblii ze zbiorów Biblioteki UŁ.

Łódzkie sympozjum okazało się inicjatywą niezwykle cenną i może być przykładem, jak można rozwijać i popularyzować naukę w sytuacji wolności politycznej. Ukazuje również, jak ogromne są możliwości współpracy przy tłumaczeniu Biblii i jej egzegezie z ludźmi świeckimi. I chwala za to jego inicjatorce, prof. Marii Kamińskiej.

Kraków

MICHAŁ ROMANEK OP

Ks. Norbert Mendecki

KRONIKA ARCHEOLOGICZNA SYNAGOGA Z KAFARNAUM W ŚWIELE OSTATNIICH BADAŃ

Na przełomie I w. przed Chr. i I w. po Chr. było Kafarnaum małym miastem, leżącym na szlaku handlowym, prowadzącym z Syrii do Morza Śródziemnego i dalej do Egiptu. tutaj przebiegała granica pomiędzy terytorium należącym do Heroda Antypasa (4 r. przed Chr. – 39 r. po Chr.) – Galilea i Perea, a terytorium jego brata Filipa (4 r. przed Chr. – 34 r. po Chr.) – obszar północno-wschodni od Jeziora Genezaret. Jako miejscowość graniczna posiadało Kafarnaum stację celną z ok. 100 żołnierzami rzymskimi (Łk 7,1-10). Tutaj powołał Jezus celnika Lewiego (Mk 2,13-15, por. Mt 9,9-13). W Kafarnaum znajdowała się też stacja wojska z nie-żydowskim naczelnikiem (Mt 8,5-13; Łk 7,1-10). Ponieważ miasto nie posiadało murów obronnych, mieszkańcy nie wzięli udziału w powstaniu w latach 66–73 po Chr. Dlatego też zachowały się budowle w prawie niezmiennym stanie poprzez stulecia.

Kafarnaum posiadało synagogę. Obecna synagogę wybudowano na sztucznie usypanej platformie, aby górowała nad miastem, według przepisu żydowskiego, że każda nową synagogę należy wybudować na najwyższym miejscu miasta (miejscowości). Ów przepis spełniano możliwie skrupulatnie w Palestynie. W krajach diaspory rzadko udało się to przeprowadzić. Nic więc dziwnego, że w III w. po Chr. jeden z żydowskich uczonych powiedział, że każde miasto, w którym dachy domów wyższe są od synagogi, ulegnie zniszczeniu.

Według najnowszych badań archeologicznych, obecna budowla synagogalna pochodzi u końca IV w. po Chr., albo z początku V w. po Chr.. Struktura fundamentów wskazuje na dwuczęściową budowlę: pierwsza część składała się z trzynawowej hali (= właściwa synagoga) i z podwórka w kształcie trapezu (= szkoła). Najnowsze wykopaliska archeologiczne wykazały, że synagogę wzniesiono na fundamentach jakiejś starszej budowli. Przy tej starszej budowli nie ma śladów szkoły. Także sporną jest rzeczą, czy obecna budowla posiadała galerię dla kobiet.

Na podwórzu zbierała się wspólnota żydowska w okresie letnim, a także tutaj odbywała się nauka szkolna. Chociaż Jezus nie widział tej synagogi, to jednak rzuca ona

światło na styl poprzedniej budowli, w której przebywał Jezus. Ściana frontalna, skierowana w kierunku Jerozolimy podzielona była na trzy portale. Przed środkowym portalem znajdowało się prawdopodobnie podium z ornamentacją, za którym było pomieszczenie dla przechowywania zwojów Tory. Z tej ornamentacji zachowały się dwa stróżujące lwy. Wzdłuż murów synagogi wiodą dwie pary schodów.

Synagoga z Kafarnaum dominuje jednoznacznie ponad miastem i wskazuje poprzez swoją wielkość, że służba Boża i studium Tory stały na pierwszym miejscu w życiu wspólnoty żydowskiej. Synagoga jest dziełem architekta, który bez wątpienia uczęszczał do rzymskiej szkoły budowlanej, bo oprócz żydowskich elementów, widoczne są tutaj elementy grecko-rzymskie. Także posiadamy dwa fragmenty skrzyni do przechowywania świętych zwojów. Ornamenty synagogalne przedstawiają życie. Palma z dwoma liśćmi daktyli symbolizuje drzewo życia. Winogrona, pnąca się roślinność i dzban na wino symbolizują zdrowie, upojenie alkoholowe, płodność i siłę płodzenia. W Starym Testamencie uchodziła palma, wino i jabłko granatu za symbol żywności kraju (Lb 13,1-24; Oz 10,1; Iz 5,1-7). Wszystkie te symbole przypominają, że synagoga jest miejscem, w którym odbywa się studium Tory, przynoszące życie, zapewniające potomstwo i umożliwiające nieśmiertelność (według Pwt 8,19). Słowa Jezusa wypowiedziane w synagodze w Kafarnaum, według Ewangelii św. Jana, nabierają poprzez symbolikę pełnej wartości: „Jam jest chleb życia. Kto do Mnie przychodzi, nie będzie łaknął; a kto we Mnie wierzy, nigdy pragnąć nie będzie... Kto spożywa moje Ciało i pije moją Krew, ma życie wieczne” (J 6,35.54a) oraz „Ja jestem prawdziwym krzewem winnym” (J 15,1) i „Ja jestem światłością świata” (J 8,12). Tyle o synodze z IV-V w. po Chr.

Synagoga, w której Jezus nauczał, została wzniesiona na fundamentach domów mieszkalnych na przełomie I w. przed Chr. i I w. po Chr. Owe domy mieszkalne wybudowano w II albo I w. przed Chr. Pierwszą synagogę zbudowano z ciosanych kwadratów bazaltu, w porównaniu z obecną synagogą, zbudowaną z kamienia wapiennego. Mury o grubości 1,2 m były szersze aniżeli obecnej synagogi. Chociaż nowa synagoga stoi na fundamentach starszej synagogi, przesunięto obecną budowlę nieco na południowy-wschód, aby dokładniej zorientować obecną budowlę w kierunku Jerozolimy.

Budowla bazaltowa z I w. przed/po Chr., jak i młodsza budowla z kamienia wapiennego były podzielone poprzez dwa rzędy kolumn na trzy nawy. Znalezione mury nośne wskazują na trzynawową synagogę. Dlatego też pierwsza synagoga podobna jest w swej konstrukcji do innych synagog z okresu przed zburzeniem Jerozolimy w r. 70 po Chr., takich jak: na Masadzie, w Gamla (Golan), Herodeion i Magdala (Mt 27,56). Synagogi z Masady, Herodeion i z Gamla są najstarszymi świadectwami archeologicznymi budowli synagogalnych. Podczas gdy wyposażenie synagog z Masady i z Herodeion jest stosunkowo proste, to budowla synagogalna z Gamla stanowi pełną podziwu architekturę o wymiarach 19,4 x 15,4 m. Środkowe wnętrze o wymiarach 13,4 razy 9,3 m przeznaczone było dla funkcjonariuszy synagogi, jak kapłanów i innych ważnych członków wspólnoty żydowskiej. Na glinianej podłodze środkowego wnętrza znajdowały się maty i dywany. Wyżej położony krążanek z kamiennych schodów, przebiegający wzdłuż kolumnady, otaczał środkowe, centralne wnętrze. Na tym krążanku zbierała się reszta wspólnoty żydowskiej, poza wymienionymi osobami, stojącymi w miejscu centralnym. Podobną strukturę architektoniczną mają inne synagogi z czasów Chrystusa jak Masada, Herodeion i Magdala.

Na ścianie, skierowanej w kierunku Jerozolimy znajdowała się skrzynia ze zwojami Tory (tzw. arche). Skrzynia ta była początkowo przenośna – przenoszono ją ze znajdującego się obok pomieszczenia albo z pobliskiego domu. W środku centralnej nawy stało drewniane (w większości wypadków) podium z pulpitem, przeznaczonym dla czytania zwojów ksiąg. Pomiedzy pulpitem a skrzynią ze zwojami Tory umieszczono krzesło nazywane „krzesłem Mojżesza” wymienia Mt 23,2, inni synoptycy mówią o miejscach zaszczytnych (Mk 12,39; Mt 23,6; Łk 11,43). Owo „krzesło Mojżesza” znaleziono w synodze z Chorazin (Chorozain). Podobnie wyglądała synagoga z Kafarnaum, z tym, że przewyższała ona rozmiarami inne synagogi z tego samego okresu.

Jezus mocno był związany z synagogą w Kafarnaum, Tutaj nauczał i uzdrowił człowieka o nieczystym duchu (Mk 1,21-28). Z Ewangelii Łukasowej (por. też Mt 8,5-13) dowiadujemy się, że budowniczym tejże synagogi był rzymski naczelnik, którego syn za-

chorował ciężko. Dlatego też starszyzna żydowska przyszła do Jezusa z prośbą o uzdrowienie: „Godzien jest, żebyś mu to wyświadczył, miłuje bowiem nasz naród i sam zbudował nam synagogę” (Łk 7,1-5).

Wiedeń

KS. NORBERT MENDECKI

Literatura

- G. Kroll, *Auf den Spuren Jesu*, Leipzig 1975, 271—282; W. Bösen, *Galiläa als Lebensraum und Wirkungsfeld Jesu*, Freiburg 1985;
 B. Bagatti, *Kapharnaum, la ville de Pierre*, MB 27 (1983), 8—16.
 W. Bühlmann, *Wie Jesus lebte. Vor 2000 Jahren in Palästina: Wohnen, Essen, Arbeiten, Reisen*, Luzern/Stuttgart 1987, 56.
 V. Corbo, S. Loffreda, A. Spijkerman, *La Sinagoga di Cafarnaon dopo gli stasi del 1969*, Jerusalem 1970, passim.
 J.F. Strange, H. Shanks, *Synagogue where Jesus preached found at Capernaum*, BAR 9 (1983), 24—31; R. Riesner, *Die Synagoge von Kafarnaum*, Biki 39 (1984), 136—138; tenże, *Neues von den Synagogen Kafarnaums*, Biki 40 (1985), 133—135.

R E C E N Z J E I P R Z E G L Ą D Y

WIKTOR GRAMATOWSKI SI, *Polonika liturgiczne w Kongregacji Obrzędów 1588—1632. Studium z dziejów Kurii Rzymskiej*, Rzym — 1988 — Warszawa, ss. 423.

Prezentowana pozycja została wydana w bardzo pięknej szacie graficznej, na wspinałym papierze. Autor zamieścił następującą dedykację: „W dziesięciolecie Pontyfikatu Ojcu świętemu Janowi Pawłowi II zatroskanemu o dojrzałe owocowanie Vaticanum II w życiu Kościoła tę pracę poświęcam”. Ukazała się ona w roku wydania Konstytucji Apostolskiej *Pastor bonus*, która doprowadziła do końca soborową odnowę Kurii Rzymskiej, co nastąpiło w 400-lecie powołania do życia tej instytucji przez pap. Sykstusa V w 1588 roku. Słowo wstępne napisał Piotr kard. Palazzini, Prefekt Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych.

Praca obejmuje dwie części, podzielone na rozdziały. Pierwszą otwiera rozdział stanowiący rodzaj wprowadzenia: *Polemika w archiwach rzymskich. Stan badań*. Znajduje tutaj czytelnik ważne dla badaczy opracowanie ukazujące szczegółowo zainteresowanie Polski materiałami znajdującymi się w archiwach watykańskich. W związku z tym należy przytoczyć za autorem ważne stwierdzenie: „Archiwum Kongregacji Obrzędów stanowi jednostkę wydzieloną i niezależną od największego zespołu archiwaliów Kościoła zgromadzonych w Archivio Segreto Vaticano” (s. 19).

Dotychczasowe zainteresowanie Polski dotyczyły materiału zgromadzonego w Archiwum Watykańskim. Ich początek sięga XVI wieku i z różnym nasileniem trwa po dzień dzisiejszy. W opracowaniu szczegółowo przedstawiono owoce tych zainteresowań. Natomiast Archiwum Kongregacji Obrzędów nie stanowiło dotychczas przedmiotu poszukiwań, ani dla Polaków ani dla historyków innych narodowości. Jedyną wzmiankę na temat dokumentów dotyczących Polski, a znajdujących się w Archiwum Kongregacji Obrzędów, spotykamy u Kazimierza Tyszkowskiego, który relacjonuje zainteresowania kwerendą króla polskiego Zygmunta III Wazy (s. 30). Tak więc prezentowana pozycja stanowi pierwsze solidne opracowanie w tej materii.

Rozdział II (cz. I) omawia *Powstanie i rozwój Kongregacji Obrzędów*. Otwiera go rys historyczny, w którym czytelnik znajduje najpierw krótką genezę Kurii Rzymskiej,